

Kapuvári karácsonyok, Kisjézusok

Közel fél évszázada annak, hogy egyetemi néprajzi-muzeológiai gyakorlati félévünk során évfolyamtársaimmal, Sarosácz Györggyel és Selmeczi Lászlóval a budapesti Néprajzi Múzeum számára megvásároltunk Kapuváron egy teljes paraszti szobaberendezést. Vezető muzeológusunk – az azóta elhunyt, nagy tudású bútor- és lakáskultúra-kutató – Király Péterné Csilléry Klára így számolt be erről 1965-ben a múzeum évkönyvében: „első ízben tettünk ezúttal kísérletet arra, hogy a múzeumba hozott szobával ünnepi alkalmat is be tudjunk mutatni, a kapuvári szobához ugyanis megszereztük a karácsonyi asztal felszerelését is”.

A Rábaközben, és azon belül főként Kapuváron a régies, sarkos szobaberendezés akkor még „jellemző és virágzó formában élt”, ahogy Csilléry Klára megfogalmazta. E fajta lakásrend korábban Kelet-, Közép- és Észak-Európában volt általános, amely szerint a lakóhelyiségnek a tüzelőberendezéssel elentett szögletébe kétágú sarokpadot tettek, ez előtt állt az asztal. Itt képezték ki a „szent sarkot”, a családi áhítat helyét, ahova a katolikusok feszületet, az ortodoxok ikont helyeztek el. Ausztriában és a német nyelvterület más római katolikus vidékein még a falusi vendéglőkben is berendeztek „szent sarkot”. A kapuvári parasztházakban is volt ilyen a XIX. század végétől a XX. század végéig, az „első”, vagyis utcai reprezentatív szobában, amelyet általában „tisztaszobának” mondanak. Ottani kifejezéssel élve a padsarok a „fő része” annak a szobának. Ott lógott a pad fölött a falon a „Mária-ház”, vagyis

egy üvegajtós szekrényke, amelyet helybeli asztalos készített. Nősüléskor csináltatták a „kettős paddal” együtt. Ebben helyezték el a máriacelli kegyszobor fából faragott mását, amelyet búcsújárásuk során vettek a kapuvári gazdák. Egy jobb parasztházban illett, hogy legyen ilyen. A Múzeumnak 1964-ben megvásárolt padot és Mária-házat 1886–87-ben készíttette Kiss M. (Mihály) András, a jómódú, 25 holdas parasztagazda.

A múzeumi elhelyezésre méltó, reprezentatív, festett díszű teljes parasztszoba-bútor kiválasztása során talákoztunk számos olyan lakberendezési elemmel, amelyek az ottaniak buzgó katolikus vallásosságát jelezték. Ahogyan Csilléry Klára írta 1965-ben: „A kapuvári szobára különösen jellemző a sok kegytárgy. A sublótok divatba jötte a múlt század második felétől országosan ösztönzően hatott az apróbb dísztárgyak, csecsebecsék gyűjtésére,

Az itt bemutatott ünnepi kellékek a Néprajzi Múzeumban őrzik a hajdani kapuvári karácsonyok emlékét.

A mellékelt fényképet Sarosácz György készítette (leltári száma: F 184614).

Kapuvárott viszont valóságos házi oltár alakult így ki. A szentsarok jelentőségét azonban ez szinte a legutóbbi időkig nem csökkentette, s ebben igen jelentős az ott elhelyezett Mária-ház szerepe." A „parádés szoba” hagyományos karácsonyi berendezésének is ez a sarok a háttere. Az ablakok közt álló alacsony szekrény („kászli”) teteje egész évben tele volt rakva kegytárggyal, mint egy oltár. Onnan szoktak elvenni néhány darabot az ünnepi időszakra.

A magyar népi karácsonyesti „kelléktára” történeti alakulásában három szakasz különül el. Az első időszakban, a XIX. században kizárólag az asztal környékén elhelyezett, sajátosan összeválogatott ennivaló és takarmány jelezte a különleges alkalmat. Európai viszonylatban a XX. században többnyire ott maradt meg legteljesebb formában a „karácsonyi asztal” régies berendezése, ahol a germán eredetű karácsonyfa még nem terjedt el, vagyis elsősorban a szlávoknál. A következő szakaszban az asztal fölé, a gerendára kis örökzöld fát is függesztettek, az kapott különösebb hangsúlyt, arra is aggattak ennivalót, például gyümölcsöt. Az utolsó fokozat az, amikor már az asztalra (vagy a földre) állítottak le egy pompás fenyőfát, és arra nemcsak ehető díszeket, hanem kis- vagy nagyipari előállítású, „maradandó” díszeket is akasztottak, alá pedig Kisjézus figurát helyeztek jászolban. Városi lakásokban a XX. század közepe, illetve vége táján a fenyőfa-karácsonyfa több méteres is lehetett, a jászol viszont kicsi, 5-10 centiméter magasságú.

Hogyan illeszkedik ebbe a sorba a kapuvári karácsonyi „csendélet”, amelyet *Cserpes Gézáné Kiss M. Cecília* otthonában 1964 októberében fényképezhetünk? (Több család adogatta össze a darabokat hozzá.) Az összeállításban szerepelnek olyan tárgyak is, amelyek az első időszakra jellemzők, de jelen vannak a harmadikra utalók is, hiszen a látvány középpontja egy aránylag nagy jászol. Mögötte háttér szerepű az „álló karácsonyfa” típusának megfelelő szerény kis fenyőág.

Maga a 81 centiméter magas „asztó” (asztal) fenyőfából és hársfából készült asztalosmunka, négy esztergályozott lábbal. Vörös színűre pácolt, lakkozott. 1925-ben készítették az akkor férjhez ment *Cserpes Gézáné* számára. Az asztal lapja alatt mély, zárható fiók van, amelyet eredetileg a kenyér és a kenyérvágó kés tárolására, majd papírok, iratok elhelyezésére használtak.

A karácsonyi időszak kivételével egész évben egy akkor divatos horgolt terítő díszítette az asztalt. Az ünnepre azonban elővettek egy, még a XIX. század közepén házi fonású kenderből helyi takáccsal szövött, fehér pamutfonalas mintázó vetülékkel (szedettes technikával) keresztben csíkozott, kb. 120x160 cm méretű, mindkét keskenyebb oldalán rövid rojtban végződő „karácsonyi abroszt”, amelyet két, egymás mellé illesztett hosszanti vászonszélből varrtak össze.

Az abroszra helyezett tárgyak közül az egyik legfontosabb szerepe az asztal bal sarkánál elhelye-

zett egész kenyérnek volt. A Rábaközben december 24-én este minden család ünnepi asztalára azzal az óhajjal került ilyen, hogy a következő egész éven át legyen majd kenyérük. A kapuváriak csak „vízkereszt” („háromkirályok” ünnepe, azaz január 6.) után vették el onnan. Akkor adtak belőle enni mindenkinek a családban és a gazdaságban, „hogy Isten áldása legyen rajtuk”. Egyes házaknál Kapuvárott „egy fonyatost” sütöttek karácsonyra, az lett az asztalon a „Kisjézus kalácsa”. Másnap, december 25-én, karácsony napján „reggel meccett mind belőle”, az egész család. „Tejjel, kávéval elfogyott reggelenkint, az utána való napokban.” Neve talán azt az eredetinek feltételezett hitet, képzetet őrzi, hogy a karácsonyi asztalra helyezett ételek az akkor éjjel odalátogató természetfeletti lények ellátását szolgálják. A XX. század közepén azonban ezt már nem fogalmazták így meg.

A lefényképezett karácsonyi kompozícióban az asztal közepén díszelg a „jászolban Jézuska”. Ennek a készletnek az első tulajdonosa *Ézsöl Sándorné*, az utolsó tulajdonosa pedig unokája, *Herczeg Margit* volt. A csillogó-villogó díszekkel fölöltöztetett fenyőág meglehetősen háttérben marad a Kisjézus mögött. A 20 cm magas jászol tulajdonképpen egy puhafa deszkából összeszőgezett ládika, melynek két vége trapéz alakúan záródik. Két lába X alakú. Festett dísz: barna alapon aranszínű sávok és pöttyök, a két végén pedig egy-egy kereszt alak. A XX. század elején vásárban vették, mesterkedő parasztembertől. Régebben a Jézus-szobor alá csupán „kis szalmát szoktak beletenni zsupbú”, vagyis egy zsuppból, azaz szalmakötegből kihúzatott kisebb csomót.

1940 után már fehér textíliával rendezték be, így fényképeztük le. Alulra egy derékalj szerepű, váltával töltött, 15,5 cm hosszú, gyolcs „babavánkost” fektettek, amelyet három szélén fehér pamutból varrt, hőveji stílusú kézi lyukhímzéssel, száröltéssel és hurkolt („slingelt”) szegéllyel díszítettek. A fölé fektetett szoborra egy, 21 és fél cm hosszú, gyolcs „takarót” terítettek, amelyet a három szélén szintén fehér hímzéssel láttak el. A csupán szegett keskeny végét kissé visszahajtvá fektették a „Kisjézus derekára” úgy, hogy deréktól lefelé elfödje a testét. Mivel a karácsonyi időszak kivételével egész évben kinn állt a jászol a „sublaton” (sublodon) – középen, fő helyen – és ott porosodott, azért időnként ki szokták mosni a kétrészes „ágyneműt”. Olyankorra készenlétben tartottak egy hasonló, de kapuvári stílusban hímzett váltást. „Két ruhája” volt a Kisjézusnak. – A jászol díszítése egy, 92 cm hosszú és 9 cm széles, fehér, gépi szegélyhímzés-csík, nagy ívekkel. Elrongyolódott menyecske fejkendő maradéka a XX. század elejéről. Helyi népi neve „tilámi csipke”, amelyben a jelző a francia „tulle anglais”, (vagyis *angol tüll*) kifejezésből ered. A tüllcsíkot körülcsavarták fölülről a jászol peremén, és rajzszögekkel ráerősítették. Alkalmanként azt is „ki kölli mosni,” de váltást abból nem tartottak.

A jászolba egy gipszöntvény kegyszobrot fektettek, amely a XX. század elején készült és 1964-re már erősen megkopott. Kapuvári iparos, „szobrász” munkájának mondták. Ez a „Jézuska” 26 cm hosszú, fekvő gyermekalak, aki balját szívére helyezi, jobbát áldásra nyújtja. Testszínűre festett, a haja pedig vörösbarnára. Ágyékát arany színűre festett kis kendő fedti a maga anyagából.

A jászol lábai elé egy-egy angyalszobrot állítottak. Ezek az „angyalkák” is gipszből öntött figurák, magasságuk jó 13,5 cm. Jóval kisebbek a gyermek Jézus szobránál. Talapzatuk barna-zöldre festett. Ingruhát viselnek, szárnyuk van, kezüket mellük előtt imára kulcsolják, fél térdre ereszkednek. Látható testrészeit testszínűre festették, hajukat pedig világosbarnára. Ruhájuk és szárnyuk fehér, szegélyei bronzozottak. A XX. század elején Mária-cellből, búcsújárásról hozta ezeket a kegyszobrokat Kiss M. Andrásné. Tőle örökölte a férjhezmenetelkor, 1925-ben a lánya, Cecília, Cserpes Gézáné. Őnála a parádés szoba „kászliján” (kétajtós alacsony szekrényén) álltak év közben, egy Mária-szobor két oldalán. A karácsonyi időszakban az ünnepi asztalon kaptak helyet.

Üvegből öntött tartóban elhelyezett fehér gyertya is állt állandóan az angyalszobrok mellett. Ezeket karácsony estére is melléjük tették és meggyújtották. Amint az egész lakás dekorálásában, itt is törekedtek a szimmetriára. Voltak olyan házak, ahol a jászol elé – Jézus születését gazdagabban földidőző bibliai

jelenetként – boltban vásárolt (gipsz?) „pásztorokat” és „birkákat” is kiraktak.

Az eddig tárgyalt „kellékeknel” sokkal régiesebb szokás emlékét őrzi, amit Cserpeséknél az asztal alá, a lábait lent összefogó keresztlécra fektettek: „egy futrács szénát”, vagyis egy adag szénát, „összekötve, hogy szét ne essen”. Január 6-ig ott szokták hagyni, utána a marháknak adták, mindegyik kapott belőle, „hogy Isten áldása legyen rajtuk”. Más családban jászlat nem is tettek az asztalra, hanem csak egy kép felelt meg ennek az asztal alján: „Egy kis szénát, szalmát összekötöttünk, egy kis heles szentképet – Jézus születése – beletettünk és alaja tettük az asztalnak. A kis Jézus széna-szalma között feküdt, a nép ehhe’ ragaszkodott, ő is úgy csinálta. Karácsony napján reggel nekiattuk az állatoknak, kicsi vót, de ha esszál (egy szál) kerül is, mindnek”.

Az asztal mellett a sarokpadon pedig egy szalmából font kerek kosarat, helyi nevén zsomport helyeztek el, s benne többféle szemes terményt. Az 1910-es években egy nagygazda asszony kifejezetten erre a célra, „a Kisjézus szemgyinek” csináltatott kis fehér zsomport. „Tettek bele árpát, búzát, kukoricát, foghagymát, vöröshagymát: ami termény vót a háznál, mindenbül egy kicsit, hogy Isten áldása legyen rajta. Annak a felit másnap reggel odaadták a tikoknak, ludaknak, a többit Újévkor”. A hagymát az emberek fogyasztották el. Más családban úgy mondták, hogy a szemet „a baromfiaknak nekiatták másik nap, hogy jó tojások legyenek”.

Öröm a kislődi Vajda családban

Mayer Éva újságíró, a BARÁTSÁG felelős szerkesztője hírt kapott arról, hogy egy sokat olvasó, minden iránt érdeklődő 10 éves fiú, Vajda Dani saját számítógépet szeretne, hogy kedvére szörfölhessen a neten és önállóan nézhessen utána az őt érdeklő dolgoknak.

A BARÁTSÁG szerkesztőségében éppen lecseréltek egy alapgépet, mert már nem bírta el a lapszerkesztéshez elengedhetetlen, megnagyobbodott terhelést. Ezt a készüléket kapta meg Dani újratelepítve, felgyorsítva, kiegészítőkkal ellátva. A munkákat Kaltenecker Gábor informatikus, a Fővárosi Német Önkormányzat helyettes elnöke végezte. A monitort a Croatica Nonprofit Kft ügyvezetője, Horváth Csaba adta.

Az ajándékkal november 20-án délelőtt kereste fel a Vajda családot Kislődön Mayer Éva újságíró és Kaltenecker Gábor. Az informatikus pillanatok alatt összeszerelte a gépet és már működött is a konfiguráció! Mivel Dani nagyon szereti az irodalmat, felkereste a litera.hu weboldalt. Ígéretet tett a szerkesztőnek arra, hogy szabadidejében tudósításokat fog

küldeni a BARÁTSÁGnak iskolájáról, és a Veszprém megyei Kislődről.

Kaltenecker Gábor, Mayer Éva és Dani az összeszerelt számítógéppel

Bajtai László felvétele